

УДК 821.111.12

Єрьоменко С.В.

НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У статті розкрито погляди вчених на поняття „мовна особистість”, окреслено існуючі напрями досліджень мовної особистості у лінгвістиці, проаналізовано взаємозв'язок понять „дискурс” і „мовна особистість”.

Ключові слова: мовна особистість, дискурс, рівні мовної особистості, напрям дослідження.

Єременко С.В. Направления исследований языковой личности в современной лингвистике. В статье раскрыты взгляды ученых на понятие «языковая личность», очерчены существующие направления исследований языковой личности в лингвистике, проанализирована взаимосвязь понятий «дискурс» и «языковая личность».

Ключевые слова: языковая личность, дискурс, уровни языковой личности, направления исследования.

Yeremenko S. The focuses of linguistic personality investigations in modern linguistics. The given articles defines the notion 'linguistic personality', discusses the focuses of linguistic personality investigations in linguistics, differentiates the notions 'discourse' and 'linguistic personality'.

Key words: linguistic personality, discourse, linguistic personality levels, the focuses of investigation.

Антропоцентричне спрямування сучасної лінгвістики сприяє появі цілої низки праць (від статей до ґрунтовних монографій і дисертаційних досліджень), присвячених питанням дослідження поняття „мовної особистості”, стисла характеристика яких і є основною метою даної статті. Сам термін „мовна особистість” був уведений у науковий обіг у працях В.В. Виноградова. Вперше визначення даного терміна було наведено Г.І. Богіним, який розумів під цим людиною, що розглядається з точки зору її готовності продукувати мовленнєві вчинки, створювати і сприймати мовленнєві твори [2]. З ім'ям Ю.М. Караулова пов'язаний початок багатопланового дослідження поняття „мовної особистості”. Під мовною особистістю він розуміє „сукупність здібностей і характеристик людини, які обумовлюють створення та сприйняття нею мовленнєвих творів (текстів), що різняться ступенем структурно-мовної складності; глибиною та точністю відображення дійсності; певним цільовим спрямуванням” [7, 51]. Тотожне розуміння мовної особистості спостерігаємо й у поглядах Ф.С. Бацевича, який визначає мовну особистість як „індивіда, що володіє сукупністю здатностей і характеристик, які зумовлюють створення й сприйняття ним текстів, що вирізняються рівнем структурно-мовної складності та глибиною й точністю відображення дійсності” [1, 188].

У численних трактуваннях мовної особистості, які з'явилися наприкінці минулого століття, можна чітко виділити два напрями – це лінгводидактичний та лінгвокультурологічний. У лінгводидактиці індивіда розглядають як

сукупність мовленнєвих здібностей. Лінгвокультурологія робить предметом дослідження „національно-культурний прототип носія певної мови, збірний культурно-історичний образ” [22, 16].

Загальноновизнаним є також трирівневий розподіл структури мовної особистості на вербально-семантичний, лінгво-когнітивний і прагматичний рівні. На думку Ю.М. Караулова, реконструкція світобачення людини, яке поєднує у собі когнітивний (система цінностей людини та її картина світу) та прагматичний (життєві цілі, цінності, настанови) рівні, може здійснюватися на матеріалі породжуваних особистістю текстів, тобто її дискурсу. Багатоаспектний характер монографії Ю.М. Караулова, в якій він пов'язав поняття „мовна особистість” і „дискурс”, поєднав дослідження мовної особистості з аналізом тексту, не виключив можливості реконструкції мовної особистості реальної історичної особи, намітив перспективи вивчення національної мовної особистості, посприяв тому, що його праця стала основою цілої низки досліджень. Інтегральним фактором цих праць є взаємозалежність і взаємовключення понять „мовна особистість” і „дискурс” (що також знаходить своє підтвердження у поглядах таких відомих дослідників як О.О. Селіванова, Ф.К. Бацевич, І.П. Сусов, К.Ф. Сєдов та ін.). В той же час різнотлумачення поняття „дискурс” пояснюють різнонаправленість цих досліджень. Серед цих робіт можна говорити про виділення таких напрямів:

а) перший з них – проводяться дослідження з типологізації мовної особистості в залежності від особливостей дискурсивної поведінки (комунікативних стратегій, комунікативної компетенції, мовленнєвої культури) відповідного індивіда (наприклад, роботи О.О. Пушкіна, О.Б. Сиротининої, В.Є. Гольдіна, І.П. Сузова, С.О. Сухих тощо). Так, наприклад, І.П. Сусов та О.О. Пушкін невід'ємними вважають поняття „дискурсу” та „особистості”, оскільки „особистість включена до дискурсу, але разом з тим вона творить цей дискурс, тобто піднімається над ним” [20, 15]. А це означає, що в дискурсі втілюються темпераменти, здатність до здійснення певних видів діяльності, зокрема комунікативної, домінуючі почуття і мотиви діяльності, індивідуальні психологічні особливості тощо. Основним завданням І.П. Сузова бачить побудову типології мовних особистостей, спираючись на мовленнєві акти, ходи, прийоми, тактики і стратегії особистості у процесі комунікації. Тобто І.П. Сусов наголошує на важливості вивчення саме третього рівня мовної особистості (прагматичного). З ним повністю погоджується О.О. Пушкін, розпочинаючи моделювання авторитарної особистості з вершини системи, а саме - з прагматичного рівня. Він приходить до висновку про залежність типу особистості від структури її дискурсу [13; 14]. Ще далі йде російський дослідник С.О. Сухих, який знову ж таки звертається до дослідження третього найвищого рівня мовної особистості (прагматичного) і в залежності від установки комуніканта та його особистісних рис виділяє гармонійний тип особистості, конфліктний та імпульсивний типи особистості. Гармонійний тип характеризується пластично-динамічною установкою, плановою поведінкою, втіленою в домінуванні чітких стратегій, когерентністю (зв'язністю, логічністю розвитку) теми, що розвивається; домінуванням

маркерів упевненості, позитивним ставленням до загальної теми спілкування, дотриманням соціальних схем і норм, відсутністю вираженої боротьби за роль комунікативного лідера, здатністю змінювати установку під впливом аргументації, підтриманням усіх принципів кооперації. Конфліктному типу властива грубо-статична установка, імпульсивність, бажання лідерства у спілкуванні, егоцентричність мовлення, порушення когерентності теми розмови, відхід від соціальних норм і схем, домінування модальних маркерів зі значенням непевності, наявність іронії, сарказму, конфліктне зіткнення інтенцій. Імпульсивний тип – це „раб ситуації” спілкування, що характеризується бажанням мовного лідерства, порушенням соціальних норм і схем, швидкою зміною точок зору на одне і те саме явище, схильністю до негативної оцінки соціальних чинників; партнери комунікації можуть легко впливати на нього [21].

б) другий напрям, де проводяться дослідження мовної особистості персонажа/персонажів/автора відповідного художнього твору/творів, що дає змогу говорити про індивідуальну/колективну мовну особистість, спираючись на її дискурс, який охоплює набір висловлень окремого героя/героїв у тексті твору (наприклад, роботи Я.О. Бондаренко, З.А. Кузневич, І.А. Морякіної, Т.І. Сурян тощо). Даний напрям характеризується комплексним підходом до вивчення мовної особистості. Так, Я.О. Бондаренко вважає, що „аналіз феномену мовної особистості вимагає врахування не тільки комунікативних, а й когнітивних аспектів індивідуального дискурсу” [3, 4]. До комунікативних параметрів дискурсу мовної особистості вона відносить передусім комунікативні тактики і стратегії, що зумовлюються потребами мовної особистості в самовираженні й самоствердженні. Концептуальні параметри дискурсу мовної особистості досліджуються за допомогою концептуального аналізу, об’єктом якого є смисли. І.А. Морякіна, визначаючи поняття колективної мовної особистості англійців, вважає, що збірний мовний портрет англійця є складною „ієрархічно організованою системою національно-культурних, соціокультурних та індивідуально зумовлених особливостей когнітивної та комунікативної діяльності носіїв англійської мови, відображених у їхньому мовленні” [3, 3].

в) третій напрям – проводяться дослідження мовної особистості реальної історичної особи (відомого письменника, вченого, політичного діяча) на матеріалі окремого мовленнєвого жанру чи низки жанрів, що становлять спадщину відповідної особистості (наприклад, роботи Н.І. Гайнуліної, С.І. Гіндіна, Т.І. Довжикової, О.В. Попової, В.Ф. Стеція, спроба низки дослідників охарактеризувати мовну особистість російського вченого О.О. Реформатського тощо). Т.І. Довжикова, досліджуючи мовну особистість П. Куліша, приходять до висновку, що повнота дослідження конкретної мовної особистості досягається у сукупності творів, і наближенням до неї може слугувати творчість письменника в цілому. Дискурс особистості може й повинен охоплювати різножанрові і різностильові комунікативні одиниці. „В самому виборі мовної особистості як об’єкта лінгвопсихологічного дослідження закладено потребу комплексного підходу до її аналізу, можливість і необхідність виявлення її психологічних, філософсько-світоглядних передумов, етно-на-

ціональних особливостей, соціальних характеристик, історико-культурних витоків” [6, 4].

г) четвертий напрям – запропоновано дослідження мовної особистості у ракурсі її мовленнєвої біографії з урахуванням соціопсихолінгвістичних факторів еволюції комунікативної компетенції людини. Російський дослідник К.Ф. Сєдов окреслив специфіку комплексного вивчення реальної мовної особистості з урахуванням психологічних особливостей індивіда та соціальних аспектів формування його мовленнєвої поведінки й особливостей мовленнєвої біографії на основі різних мовленнєвих жанрів. Зупинимось детальніше на поглядах даного вченого. К.Ф. Сєдов говорить про центральне місце мовної особистості в антропоцентричній лінгвістиці, яка досліджує співвідношення понять „дискурс” і „особистість”. Базуючись на відомому висловленні Ю.М. Караулова про те, що „за кожним текстом стоїть мовна особистість, яка володіє системою мови” [7], К.Ф. Сєдов стверджує, що за кожною мовною особистістю стоїть чисельність створюваних нею текстів. На думку вченого, структура дискурсу виступає відбиттям і вираженням особливостей мовної особистості, її комунікативної компетенції. Структура дискурсу залежить від індивідуально-психологічних особливостей мовної особистості [15]. Оперуючи такими термінами, як дискурсивна діяльність, дискурсивна поведінка, дискурсивне мислення, дискурсивна компетенція, К.Ф. Сєдов наголошує на тому, що еволюція мовної особистості – це еволюція, розвиток комунікативної компетенції людини. Також К.Ф. Сєдов виділяє граматичний, прагмалінгвістичний, психолінгвістичний і соціопсихолінгвістичний аспекти вивчення структури дискурсу, підкреслюючи, що останній з них дає змогу найповніше дослідити становлення мовної особистості у ракурсі її мовленнєвої біографії. Оскільки проводиться дослідження дискурсу, неможливим, на думку вченого, є ігнорування його жанрової природи, оскільки мовленнєвий жанр є інваріантом дискурсу. „У ході свого становлення мовна особистість вростає у систему жанрових норм, у свою чергу жанрова система характеризує дискурсивне мислення і дискурсивну компетенцію мовної особистості” [15, 70]. Оволодіння мовною особистістю певними жанрами може слугувати основою для створення повної характеристики мовної особистості. Ця думка К.Ф. Сєдова перекликається з поглядами С.І. Гіндіна [5], який також стверджує, що мовленнєві жанри в різній мірі придатні до вивчення мовної специфіки особистості. В рамках кожного окремого жанру проявляється лише частина спектру мовних навичок та вмій людини. Для опису всього спектру необхідно вивчати мовленнєву діяльність особистості в досить великому наборі жанрів. Вже сам набір жанрів, якими володіє та користується людина, є однією з найважливіших характеристик її мовної особистості.

Дослідження мовної особистості потребує, на думку К.Ф. Сєдова, виділення критеріїв для класифікації у виділенні типів і різновидів мовленнєвої поведінки людини. Необхідно прослідкувати зв'язок між особистісними психологічними характеристиками людини, факторами, що впливають на її становлення (сім'я, її вплив тощо), та її дискурсивною поведінкою [15]. Тобто необхідно встановити не лише психологічні особливості певного ін-

дивіда, а також умови становлення його особистості, виявити ті фактори, що стали ключовими у процесі становлення, а також дослідити жанрову специфіку дискурсу особистості для того, щоб отримати комплексну характеристики мовленнєвої біографії особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики: Пособие. – К.: Академія, 2004. – 342 с.
2. Богин Г.И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текста: автореф. дис. ... докт. филол. наук. – Л., 1984. – 24 с.
3. Бондаренко Я.О. Дискурс акцентуированных мовних особистостей: автореф. дис.... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 2002. – 19 с.
4. Гайнулина Н.И. Языковая личность Петра Великого как факт диахронии // Русский язык: исторические судьбы и современность. – М., 2001 // <http://www.philol.msu.ru>
5. Гиндин С.И. Биография в структуре писем и эпистолярного поведения // Язык и личность. – М.: Наука, 1989. – С. 67-77.
6. Довжикова Т.І. Мовна особистість Пантелеймона Куліша: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – К., 2003. – 21 с.
7. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
8. Караулов Ю.Н. Предисловие. Русская языковая личность и задачи ее изучения // Язык и личность. – М.: Наука, 1989. – С. 3-11.
9. Кузнецов З.А. Языковая личность в литературно-художественном дискурсе Э. Хемингуэя: автореф. дис.... канд. филол. наук: 10.02.04. – Иркутск, 1999. – 19 с.
10. Морякіна І.А. Мовна особистість у художній прозі Дж. Голсуорсі: лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти (на матеріалі романів форсайтівського циклу): автореф. дис.... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 2005. – 20 с.
11. Пауфощина Р.Ф., Красильникова Е.В. и другие. Опыт описания языковой личности. А.А. Реформатский // Язык и личность. – М.: Наука, 1989. – С. 152-211.
12. Попова О.В. Языковая личность Ивана Грозного (на материале деловых посланий): автореф. дис.... канд. филол. наук: 10.02.02. – Омск., 2004. – 18 с.
13. Пушкин А.А. Прагматические характеристики дискурса личности // Личностные аспекты языкового общения: Межв. сб. научн. тр. – Калинин, 1989. – С. 45-53.
14. Пушкин А.А. Способ организации дискурса и типология языковых личностей // Язык, дискурс и личность: Межв. сб. научн. тр. – Тверь, 1990. – С. 50-59.
15. Седов К.Ф. Дискурс и личность: Эволюция коммуникативной компетенции. – М.: Лабиринт, 2004. – 320 с.
16. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
17. Сиротинина О.Б., Гольдин В.Е. Русский язык и культура речи. – М., 2002. – 256 с.
18. Стецій В.Ф. Мовна особистість Уласа Самчука (світоглядна орієнтація і мовтворчість): автореф. дис.... канд. филол. наук: 10.02.01. – Донецьк, 2003. – 18 с.
19. Сурия Т.И. Языковая личность автора и персонажа художественной прозы (на материале прозы М.А. Булгакова): дис.... канд. филол. наук: 10.02.01. – Одесса, 1994. – 192 с.
20. Сусов И.П. Личность как субъект языкового общения // Личностные аспекты языкового общения: Межв. сб. научн. тр. – Калинин, 1989. – С. 3-16.
21. Сухих С.А. Структура коммуникантов в общении // Языковое общение: процессы и единицы: Межв. сб. научн. тр. – Калинин, 1988. – С. 22-29.
22. Федотова М.А. Языковая личность в чужом лингво-культурологическом пространстве (на материале англоязычной прозы XX-XXI веков): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – германские языки. – Одесса, 2006. – 243 с.

Стаття надійшла до редакції 2.10.2014 р.